

Ks. Antoni Tronina

SADUCEUSZE – HISTORIA I DOKTRYNA STRONNICTWA

Poza Nowym Testamentem, podstawowym źródłem naszych wiadomości o saduceuszach są pisma Józefa Flawiusza¹. Brak dokumentów saducejskich utrudnia ocenę religijną i polityczną poglądów tego ugrupowania, o którym wielokrotnie mówią Ewangelie synoptyczne i Dzieje Apostolskie². Późniejsza literatura rabinistyczna bardzo często nawiązuje do nauki nie istniejącej już sekty. Ze względu jednak na swój charakter polemiczny³ i późny czas powstania, stanowi ona źródło mało wiarygodne.

J. Le Moyne w obszernej monografii — wydanej pośmiertnie⁴ — dokonał szczegółowej oceny tych wszystkich źródeł, by na ich podstawie odpowiedzieć na kwestie dotyczące historii i doktryny saduceusów. Niniejszy artykuł ma zapoznać czytelnika polskiego z wynikami ostatnich badań i dyskusji nad tym problemem.

1. HISTORIA

Termin grecki *saddoukaïos*, występujący w NT tylko w liczbie mnogiej jest odpowiednikiem hebrajskiego *saddûqî*. Odnosi się więc do imienia *Sadok*, które w Septuagincie ma nieraz formę *Saddouk*. Powstaje pytanie, czy saduceusze są historycznie związani z sadokitami znanymi ze ST?

Sadokici pochodzili od arcykapłana z czasów Dawida (2 Sm 8, 17). Po śmierci króla, drugi arcykapłan, Abiatar, został złożony z urzędu za powiązania z uzurpatorem Adoniaszem (1 Krl 2, 22—27). Razem z królewską dynastią Salomona ustanowiono więc odtąd dynastię kapłańską sadokitów. Podczas reformy kultu za Jozjasza (ok. r. 622) sadokici odnieśli zwycięstwo — ideologiczne i hierarchiczne — nad kapłanami spoza Jerozolimy, późniejszymi lewitami. W takim kontekście historycznym należy rozważać wyrocznię Jahwe w Ezechie-

¹ *De Bella Judaico*, II, 119. 162—166; *Antiquitates Judaicae*, XIII, 171—173. 293—298; XVIII, 11. 16—17; XX, 199; Vita 10.

² Mt 3, 7; 16, 1. 6. 11. 12; 22, 23. 34; Mk 12, 18; Łk 20, 27; Dz 4, 1; 5, 17; 23, 6—8.

³ Rabini, których sentencje przekazał Talmud, są wyłącznie faryzeuszami, podobnie zresztą jak Józef Flawiusz.

Na uwagę zasługują jedynie dwa dokumenty z czasów nowotestamentowych: tzw. „Zwój postów” (*Megillat taanit*) i Abot Rabiego Natana (rec. A, rozdz. 5). Odpowiednie teksty z Józefa i z Miszny przytacza E. Schürer (G. Vermes, F. Millar, M. Black), *The history of the Jewish people in the age of Jesus Christ*, Vol. II, Edinburgh 1979, 382—387.

⁴ *Les Sadducéens*, Paris 1972.

Bibliografię podaną przez Le Moyne'a uzupełnia cyt. wyż., przyp. 4, nowa wersja klasycznego dzieła Schürera, s. 381 n.

lowej wizji nowej świątyni: *Kapłani lewiccy, potomkowie Sadoka, którzy pełnili służbę przy moim przybytku, kiedy Izraelici odeszli ode mnie, ci mają zbliżać się do mnie, by mi służyć* (Ez 44, 15). Ezechiel stwierdza, że w pierwszej świątyni nie było ścisłego podziału pomiędzy kapłanami a lewitami. Jednak w przyszłej świątyni dopuszczeni będą do kultu jedynie członkowie rodu Sadoka, którzy nie skalali się idololatrią na „wyżynach”, poza świątynią jerozolimską. Wszyscy pozostali, tzn. lewici w sensie ścisłym, będą spełniać niższe posługi (Ez 44, 9—14).

Faktycznie, po powrocie z niewoli wspólnota Izraela zorganizowała się według ideału Ezechiela, pod wodzą dwu pomazańców: księcia Zorobabela z roku Dawida i arcykapłana Jozuego z rodu Sadoka (Ezd 3, 2). Ponadto hierarchizacja kapłaństwa przyczyniła się do wzrostu roli kapłana. Stopniowo cała władza, w granicach dopuszczalnych za panowania Persów, przechodzi w ręce sadokitów. Ich dominacja w Jeruzolimie będzie trwała aż do początków okresu machabejskiego. Ukazuje to wyraźnie Księga Syracha z ok. 190 r. przed Chr. W pochwalę ojców autor umieścił jednego z antenatów dynastii sadokitów — Pinchasa (45, 23—26) oraz ostatniego, współczesnego sobie, arcykapłana — Szymona Sprawiedliwego (50, 1—21). Ponadto hebrajski tekst Księgi zawiera dodatek z inwokacją do Boga, który *wybrał synów Sadoka do służby kapłańskiej* (51, 121).

Za rządów wspomnianego wyżej Szymona, potęga sadokitów osiąga szczyt. Jego następca, Oniasz III został usunięty przez króla Antiocha IV a następnie zamordowany w r. 170. Tak rozpoczęły się walki o urząd arcykapłański. Dynastia sadokitów została przerwana. Decydującym ciosem było zbeszczeszczenie świątyni jerozolimskiej. Prawny spadkobierca tradycji sadokitów, arcykapłan Oniasz IV, schronił się do Egiptu i tam wybudował świątynię w Leontopolis. Według niego, prawdziwy Izrael był reprezentowany przez ciągłość kapłaństwa i kultu oficjalnego. Nowa świątynia była więc przyczyną zerwania z kultem jerozolimskim, który stał się nieprawym z chwilą przerwania sukcesji arcykapłańskiej.

Zgodnie z 1 Mch 2, 29—48, jeszcze przed powstaniem machabejskim, Izraelici wierni Prawu Mojżeszowemu udali się na pustynię. Decyzja ta była wyrazem solidarności z dynastią sadokitów, a zarazem wrogości wobec reformy hellenistycznej. Dokument Damasceński, pochodzący od jednej z grup odłączonych od wspólnoty jerozolimskiej, zawiera adaptację do nowej sytuacji cytowanego już tekstu Ez 44, 15: *Kapłani to Izraelici, którzy się nawrócili i opuścili ziemię judzką; (lewici to ci), którzy przyłączyli się do nich, a synami Sadoka są wybrani Izraela, powołani imiennie, którzy powstaną na końcu czasów* (CD IV, 2—4). A więc i wspólnota z Qumran przypisywała rolę kierowniczą sadokitom⁵.

⁵ Por. 1QM II, 1—3; XV, 4. Zob. też L. Moraldi, *I manoscritti di Qumran*, Torino 1971, 45—47.

Rozróżnienie pomiędzy sadokitami a saduceuszami dokonało się w końcu II w. przed Chr., za rządów Jana Hirkana⁶. Podobieństwo nazwy tłumaczy pochodzenie obydwu grup z tego samego środowiska kapłańskiego. Sadokici to kapłani, którzy pod wodzą Nauczyciela Sprawiedliwości zerwali ze świątynią jerozolimską. Natomiast saduceusze zdają się być tymi kapłanami i ich zwolennikami, którzy pozostali w Jerozolimie, zachowując jednak przepisy prawne (*halaka*) różne od faryzejskich⁷.

Według tradycji rabinackiej zachowanej w Abot R. Natana⁸, saduceusze wraz z boetuzjanami wywodzili się od dwu uczniów sławnego Antyгона z Soko, który żył w II w. przed Chr. Choć ta tradycja uważana jest za legendarną, to jednak także według Józefa Flawiusza saduceusze pojawiają się właśnie w tym czasie. Za rządów Jonatana mówi się o stronnictwie hellenistycznym, przeciwnym przywódcy machabejskiemu. Mieli oni za złe Jonatanowi, że przyjął urząd arcykapłański z rąk króla pogańskiego (1 Mch 10, 18 nn).

Podział na saduceuszów i faryzeuszów spotykamy jednak dopiero za rządów hasmonejskich. Jan Hirkan opierał się początkowo na faryzeuszach, był nawet ich uczniem. Rychło jednak przeszedł na stronę saduceuszów, którzy odtąd zyskują coraz większe znaczenie. Pod władzą Hirkana Izrael odzyskał niemal granice królestwa Dawidowego. Pociągnęło to za sobą konieczność asymilacji z systemami narodów pokrewnych. Do przeprowadzenia tych reform nadawali się jedynie saduceusze, bardziej otwarci na wpływy hellenistyczne. Tak tłumaczy się rosnąca przewaga tego stronnictwa.

Józef Flawiusz opowiada zdarzenie, które stało się dla Hirkana okazją do zerwania z faryzeuszami. Podczas uczył jeden z faryzeuszów oskarżył króla, że bezprawnie pełni funkcje arcykapłańskie. Hirkan uznał wszystkich faryzeuszów za buntowników i otwarcie opowiedział się ich przeciwnikiem, przystając do stronnictwa saducejskiego⁹.

Ten epizod zgadza się z uwagą Talmudu Babilońskiego: „Arcykapłan Jan spełniał urząd arcykapłański do lat osiemdziesięciu, ale ostatecznie stał się saduceuszem” (Ber 29a). Odtąd saduceusze stanowią partię rządową do końca dynastii hasmonejskiej. Ich wpływ na życie polityczne kraju dokonywał się zwłaszcza za pośrednictwem arcykapłana i członków Sanhedrynu. Jako stronnictwo polityczno-religijne jerozolimskiej arystokracji, brali oni udział w nacjonalistycznej polityce Hasmonejczyków, a zarazem w hellenizacji kraju. To wszyst-

⁶ Zob. A. Michel, J. Le Moyne, art. *Pharisiens*, DBS VII (1966) 1039.

⁷ R. Le Déaut, w: *Introduction critique au NT* (red. A. George i P. Grelot), vol. 1, Paris 1976, 140—142.

⁸ A. J. Saldarini, *The Fathers according to Rabbi Nathan*, 1975, 85 n. Tekst hebr. wydał S. Schechter, *Aboth de Rabbi Nathan*, Wien 1887.

⁹ *Antiq.* XIII, 288—296. Przekład polski, *Dawne dzieje Izraela*, Warszawa 1979, 634 n.

ko pogłębiało niezadowolenie faryzeuszów, stając się nawet przyczyną walk wewnętrznych.

Za rządów królowej Aleksandry Salome sytuacja zmienia się na korzyść faryzeuszów, którzy znowu stają się duchowymi przywódcami narodu. Saduceusze sprzyjają w tym okresie Arystobulowi II w walce z jego bratem, Hirkanem II. Bratobójcza walka zakończyła się interwencją rzymską i utratą niepodległości narodowej. Hirkan otrzymał godność etnarchy i arcykapłana.

Nowa sytuacja polityczna i społeczna zmieniła również pozycję saduceuszów. W Palestynie wytworzyła się nowa klasa „kapitalistów”, różna od dawnej warstwy możnych saduceuszów. Należeli teraz do niej wszyscy oportuniści, tak saduceusze jak i faryzeusze, a nawet eseneńczycy. Za rządów Heroda przewaga jednego czy drugiego stronnictwa religijnego była już niemożliwa. Wszyscy musieli być narzędziami jego polityki. Także urząd arcykapłański, wracając w ręce saduceuszów, zależał jednak od woli króla.

Upadek Hasmonejczyków zapoczątkował także ostatni okres historii saduceizmu. Nie mogąc osobiście przyjąć urzędu arcykapłana, Herod sprowadził z Babilonii niejakiego Ananela z rodu kapłańskiego i mianował go arcykapłanem na miejsce ostatniego Hasmonejczyka, Antygona.

Te wszystkie wydarzenia spowodowały pewne zbliżenie pomiędzy faryzeuszami a saduceuszami. Ci ostatni, nie mając wielkich nauczycieli Prawa, przyjęli ostatecznie normy *halaki* faryzejskiej i w ten sposób utracili swą tożsamość historyczną¹⁰.

Więzią łączącą oba stronnictwa był także fakt, iż wspólnie uczestniczyły one we władzy religijnej w Jerozolimie (Sanhedryn), podczas gdy „lud ziemi”, pogardzany przez jednych i drugich, stał właściwie poza prawem.

Po przyłączeniu Judei do rzymskiej prowincji Syrii, saduceusze odzyskali swą uprzywilejowaną pozycję. Nie można powiedzieć, że byli oni po prostu kolaborantami rzymskiej władzy z motywów ekonomicznych. Starali się jednak unikać gwałtownych konfliktów, hamując wzburzenie ludu wobec okupanta.

W okresie rzymskim saduceusze, mający w rękach urząd arcykapłana, praktycznie sprawowali władzę w dziedzinie religijnej, podczas gdy faryzeusze w oparciu o uczonych w Piśmie mieli większy wpływ na lud.

Herod Agryppa I wskrzesił na trzy lata królestwo swego wielkiego przodka. Mimo swych pogańskich zwyczajów, Agryppa starał się pozyskać przychylność ludu. Dlatego też przeniósł swą rezydencję do Jerozolimy i opiekował się wszystkim co dotyczyło kultu świątynnego i tradycji przodków. Łagodził napięcia pomiędzy stronnictwami. Po jego śmierci powróciły rządy rzymskie.

¹⁰ *Antiq.*, XVIII, 15—17.

Oceniając przebiegłość i oportunizm saduceuszów, nie można jednak zapominać, że to właśnie oni, a nie faryzeusze, zachowali pozycję świątyni jerozolimskiej podczas okupacji rzymskiej. A według Józefa Flawiusza¹¹, dowódca świątyni Eleazar, syn arcykapłana, a więc saduceusz podjął w r. 66 po Chr. decyzję o zaprzestaniu ofiar za cesarza. W ten sposób znaczna część kapłaństwa saducejskiego dała sygnał do powstania przeciw Rzymianom.

Razem ze zburzeniem Jerozolimy w r. 70, znikają z historii także saduceusze, których rację bytu stanowił kult świątynny. Wkrótce potem zapomnieli o nich nawet faryzeusze i tylko rzadko w Talmudzie pojawia się ich nazwa, w sąsiedztwie „Samarytan” (*kutim*) i „herezyków”, tj. chrześcijan (*minim*).

2. DOKTRYNA

Saduceizm nie był sektą w dzisiejszym tego słowa znaczeniu, nie miał jakiegś specjalnej nauki, odrębnej od judaizmu. Było to raczej stronnictwo polityczno-religijne. Saduceusze należeli do klas posiadających (kapłani, kupcy, arystokracja), otwartych na kulturę grecką. To odróżniało ich od faryzeuszów. W poglądach religijnych podstawowa różnica polegała na samym pojęciu Boga i Objawienia.

Józef Flawiusz¹², zestawiając faryzeuszów ze stoikami, a esenczyków z pitagorejczykami, a więc systemami „religijnymi”, porównał saduceuszów z epikureizmem czyli ateizmem praktycznym. Ich pojęcie Boga było antropomorfistyczne, a kult podobny do hołdu składanego ziemskim władcom. Jedyną regułą wiary i moralności stanowiły dla nich przepisy Tory. Według Ojców Kościoła¹³ saduceusze, podobnie jak Samarytanie, uznawali tylko Pięcioksiąg Mojżeszowy. Ale to twierdzenie wydaje się przesadne. Wiadomo przecież, że w liturgii czytano również Proroków, śpiewano Psalmy. Niemniej jednak Tora Mojżeszowa, spisana w Pięcioksięgu, stanowiła dla nich jedyne źródło Objawienia. Odrzucali więc wszystkie innowacje faryzejskie, zmieniające ich zdaniem ducha prawdziwego judaizmu.

Saducejska dogmatyka (*haggada*), według źródeł rabinackich, negowała istnienie opatrności i stwierdzała całkowity fatalizm wszystkich zdarzeń, ponieważ nie zależą one od Boga¹⁴. Są to zatem poglą-

¹¹ *De Bello Jud.*, II, 408—416.

¹² *De Bello Jud.*, II, 166; *Antiq.*, XVIII, 11—20.

¹³ Orygenes, *Contra Celsum* I, 49; Hipolit, *Adversus haer.*, IX, 29; Hieronim, *In Math.* 22, 31 n.

Dlatego Jezus w polemice z nimi odwołuje się do Wj 3, 6, a nie do późniejszych ksiąg biblijnych, zawierających wyraźną naukę o zmartwychwstaniu (Mt 22, 23—32).

¹⁴ Potwierdza to Józef Flawiusz, *De Bello Jud.*, II, 166: „Saduceusze (...) wykluczają zupełnie Przeznaczenie i zaprzeczają, jakoby Bóg był sprawcą tego, iż ktoś źle czyni lub powstrzymuje się od złego. Twier-

dy deistyczne: Bóg jest rzeczywiście obecny w świątyni, ale nie interesuje się jednak czynami ludzkimi. Człowiek ma całkowitą wolność, jest przeto w pełni odpowiedzialny za swe czyny.

Negowali także istnienie nagrody i kary pośmiertnej, ponieważ dusza zanika wraz z rozkładem ciała. W konsekwencji odrzucali też naukę o zmartwychwstaniu, nie znajdując jej w Pięcioksięgu. Wreszcie odrzucali rozpowszechnioną w kręgach apokaliptycznych naukę o złych i dobrych duchach oraz związany z nią dualistyczny obraz świata.

Gdy chodzi o ich interpretację Prawa, negowali *halakę* faryzejską jako tradycję ustną, nie zawartą w Torze spisanej. Ale i oni stworzyli własną *halakę*, dotyczącą kazuistyki nie przewidzianej w Pięcioksięgu. Ponieważ nie uznawali tradycji ustnej, interpretowali dosłownie przepisy Mojżeszowe. Prawo odwetu stosowali rygorystycznie, nie dopuszczając zadośćuczynienia pieniężnego, jak to czynili faryzeusze¹⁵. Istniały także pomiędzy obu stronnictwami rozbieżności co do daty Paschy i Pięćdziesiątnicy.

W ustawodawstwie kultowym podkreślali saduceusze świętość kapłanów i ich władzę nad świątynią. J. Le Moyne¹⁶ rozvodził się szeroko nad tymi kontrowersjami prawnymi i tendencjami religijnymi.

Można powiedzieć, że rywalizacja pomiędzy faryzeuszami a saduceuszami stanowiła w pewnym sensie odnowienie konfliktu, jaki istniał przed niewolą pomiędzy prorokami a kapłanami. Po odbudowie świątyni kapłani odzyskali pozycję przywódców religijnych. Ich autorytet jednak ustawnie malał. Przyczyną takiego stanu rzeczy były różne; M. Mansoor¹⁷ podkreśla dwie. Pierwsza to nowa kategoria „teologów świeckich” i skrybów, znających Torę. Drugą stanowił wpływ religii greckiej, w której kapłani byli sługami kultu, ale nie przywódcami.

Dla faryzeuszów istota religii zasadza się na lekturze Pisma. Saduceusze są dogmatykami: dla nich ważniejszy jest kult świątynny. Faryzeusze są egzegetami: dla nich ważniejszy jest „uczony w Piśmie” (*grammateus*) niż kapłan. Saduceusze przez swą opozycję wobec zwyczajów modlitwy prywatnej i medytacji Biblii, utracili uprzywilejowaną pozycję. Syntezę obydwu postaw można dostrzec w eseńskiej wspólnoty z Qumran¹⁸.

Lublin

Ks. ANTONI TRONINA

dzą, iż od wyboru człowieka zależy zarówno dobro jak i zło, i człowiek może dowolnie opowiedzieć się za jednym lub drugim. Przeczą także trwałości duszy oraz kary i nagrody w Otchłani”.

¹⁵ Zob. Pwt 18. Podobnie ścisła była ich interpretacja przepisu Pwt 22, 17 czy 25, 9 (*splunie mu w twarz, a nie: przed nim*).

¹⁶ Cała cz. II jego monografii poświęcona jest tym rozbieżnościom.

¹⁷ *Enc. Judaica*, vol. 14 (1971) 620—622.

¹⁸ Zob. H. Mantel, *The Dichotomy of Judaism during the Second Empire*, HUCA 44 (1973) 55.